

Cilt/Volume 2, Sayı/Issue 3, Haziran/June 2024, ss. 7-27.

Geliş Tarihi–Received Date: 01.05.2024

Kabul Tarihi–Accepted Date: 10.06.2024

Araştırma Makalesi – Research Article

DOI: 10.5281/zenodo.12656349.

TÜRK-İSLAM İNANÇ VE KÜLTÜRÜNÜN İNŞASINDA AHMED YESEVİ VE HİKMETLERİ

(Ahmed Yesevi and His Wisdom in The Construction
of Turkish-Islamic Faith and Culture)

Tuncay BÜLBÜL*

Ahmet UĞUR**

Süleyman Anıl TOMBAK***

ÖZ

Türk-İslam düşünce ve kültürünün temel direği şüphesiz ki Ahmed Yesevi'dir. Türklerin İslam dinine girmelerinden sonra dâhil oldukları bu yeni kültür ve düşünce evrenine uyum sağlamalarında Ahmed Yesevi'nin çok büyük payı bulunmaktadır. Ahmed Yesevi'nin açtığı çığırda ilerleyen Türk aydın, sanatçı ve mütefekkirler dâhil oldukları bu yeni dinin kültür ve pratiklerini "Türk"çe bir bakış açısıyla yoğurabilmiş, "Türk"çe bir hayat nizamı teşekkül ettirebilmiştir. Arap-İslam düşünce ve pratiklerinin Türk kültür ve yaşam tarzına uyumu noktasında onun ortaya koyduğu ilkeler geçmişten günümüze ulaşmış, değişen şart ve dönemlerde yeniden yorumlamalarla ve bakış açılarıyla varlığını hep hissettirmiştir. Şüphesiz ki Ahmed Yesevi'yi salt bir İslam tasavvuf erbabı olarak görmek, dini bir kimlikle değerlendirmek onun Türk dünyasındaki yerini anlamak açısından yeterli olmaz. Ahmed Yesevi'nin düşünce hayatımızda yaptığı bu büyük atılımların ötesinde dil ve edebiyatımıza olan katkıları Türkçenin tarih içindeki seyrini de etkileyecek noktadadır. Onun dil ve edebiyat numunesi olarak bizlere miras bıraktığı hikmetler tasavvufi düşünce evreniyle millî kültür pratiklerinin bir potada eritilmiş görünümüdür. Bu çalışmada Ahmed Yesevi'nin Türk inanç ve kültür evrenine yaptığı katkılar, hikmetlerinden yola çıkılarak ele alınacak dil, edebiyat ve sanatımıza sunduğu değerler sebep-sonuç ilişkisi bağlamında değerlendirilecektir. Aynı zamanda Ahmed Yesevi'nin hikmetlerinde kullandığı üslubun kökeni de Sebki Türkistani bağlamında tartışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Ahmed Yesevi, Hikmet, Türk-İslam Tasavvufu, Şuubiye Hareketi, Sebki Türkistani

* Prof. Dr., Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Öğretim Üyesi, tuncaybulbul@gmail.com. Orcid: 0000-0002-9719-693X

** Dr., Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Université d'Alger 2-Faculty of Arabic Language and Art&Oriental Languages-Department of Turkish and Russian Languages Öğretim Üyesi, ahmetugur510@gmail.com. Orcid: 0000-0003-2094-8133

*** Dr., Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, saniltombak@gmail.com. Orcid: 0000-0003-0663-2239

ABSTRACT

The pillar of Turkish-Islamic thought and culture is undoubtedly Ahmed Yesevi. Ahmed Yesevi had a great share in the adaptation of the Turks to this new culture and thought universe they were included in after their conversion to Islam. Turkish intellectuals, artists and thinkers who followed the path opened by Ahmed Yesevi were able to combine the culture and practices of this new religion with a “Turkish” perspective and form a “Turkish” order of life. The principles he put forward regarding the harmony of Arab-Islamic thoughts and practices with Turkish culture and lifestyle have survived from past to present and have always made their presence felt with reinterpretations and perspectives in changing conditions and periods. Undoubtedly, seeing Ahmed Yesevi merely as an Islamic Sufi scholar and evaluating him with a religious identity would not be sufficient to understand his place in the Turkish world. Beyond these great breakthroughs made by Ahmed Yesevi in our intellectual life, his contributions to our language and literature are at a point that will also affect the course of Turkish in history. The wisdom he bequeathed to us as an example of language and literature is the melting pot of the universe of Sufi thought and national cultural practices. In this study, Ahmed Yesevi’s contributions to the Turkish belief and culture universe will be discussed based on his wisdom and the values he offers to our language, literature and art will be evaluated in the context of cause-effect relationship. At the same time, the origin of the style used by Ahmed Yesevi in his wisdoms will be discussed in the context of Sebki Turkestani.

Key Words: Ahmed Yesevi, Wisdom, Turkish-Islamic Sufism, Shuubiyya Movement, Sebki Turkestani

GİRİŞ

Ahmed Yesevi, Türk-İslam dünyasının manevî öncülerindedir. Özellikle hikmetlerinde ele aldığı konular itibarıyla İslami düşünce ve değerlerin Türkler arasında yayılması noktasında önemli katkıları olmuştur. Eski Türk töresini, ahlaki değerleri İslamiyet’in kaideleriyle harmanlayıp “Türk”çe bir bakış açısıyla halka anlatmıştır. Onun, Türk kültüründe derin izler bırakması ve toplum tarafından sevilmesi menkıbevi anlatılarla da yakından alakalıdır. Çünkü tarih boyunca menkıbevi şahsiyetler örnek alınmış, onlara saygı duyulmuştur. Ahmed Yesevi de bu şahsiyetlerden biridir. O, Türkler arasında halk kahramanı niteliğindeki “Alp” ve “Eren” tipini temsil etmektedir.

Ahmed Yesevi’nin Türk kültürüne katkıları hakkında bilgiler verebilmek için öncelikle onun yetiştiği coğrafyada hâkim olan inançlar, toplumsal yapılar pek tabii olarak da İslamiyet’in Türkistan coğrafyasında yayılmasını sağlayan etmenler irdelenmelidir. Yesevi’nin tasavvufi manada eğitim hayatına başladığı yer Yesi şehridir. Ahmed Yesevi burada Arslan Baba’ya intisap ederek irşat faaliyetlerine başlamıştır. Arslan Baba’nın vefatından sonra ise Buhara’ya giden

Yesevi, orada Yûsuf el-Hemedânî'nin hizmetine girmiştir (Eraslan, 1989: 160). Daha önce Ahmed Yesevi'nin tasavvufî fikirlerinin oluşmasında etkisinde kaldığı şahsiyetler hakkında birçok kitap, makale yazılmış, bildiriler sunulmuştur. Bu yüzden burada söz konusu şahsiyetler hakkındaki bilgiler tekrarlanmayacaktır. Bizim için önemli olan Ahmed Yesevi'nin yetiştiği coğrafya; Doğu Türkistan'ın Sayram kasabası, Yesi ve Buhara şehrinin genel durumudur.

Ahmed Yesevi'nin doğum yeri ile ilgili bilgiler muhtelifdir. Kimi kaynaklarda doğum yeri Doğu Türkistan'ın Aksu sancağına bağlı Sayram kasabası (Köprülü, 2003: 85-86), kimilerinde ise Yesi şehridir (Eraslan, 1989: 159-160). Sayram kasabası, halkının büyük bir çoğunluğunun Türklerden oluştuğu, İslamiyet'in hızla yayıldığı bir bölgedir. Samanî hükümdarı İsmail b. Ahmed (892-907)'in amcası Nuh b. Esed tarafından işgal edilen Sayram, kısa bir süre sonra İslamiyet'in yayılmaya başladığı bir yer olmuştur. Me'mun (813-833) döneminde başlayan İslami faaliyetler Mu'tasım (833-842) döneminde de devam etmiştir. 11. yüzyıla gelindiğinde ise artık Türklerin en yoğun yaşadığı bölgeler İslamiyet'in tesiri altına girmiştir (Yazıcı, 1993: 380). Yani kısaca Ahmed Yesevi daha hayatta değilken doğduğu yer olan Sayram, İslami tesirlerin görüldüğü bir bölgedir. Ancak burada İslamiyet'in Batı Türkistan'da yayılmasından önce Zerdüştlerin, Manilerin, Hristiyanların ve Yahudilerin de bulunduğunu belirtmek gerekir. Farklı dinlere mensup kimselerin bulunduğu bu coğrafyada, Ahmed Yesevi gibi maneviyat, tasavvuf ve hakikat ilmi sahibi âlimler dinî açıdan kargaşa içindeki halka İslamiyet'i anlatma/açıklama gereği duymuşlardır.

Ahmed Yesevi'nin Yesi'deki faaliyetlerini Buhara'da aldığı eğitimden öncesi ve sonrası biçiminde değerlendirmek gerekir. Sayram'dan ayrılan Ahmed Yesevi kardeşi ile birlikte Yesi'ye gelmiş ve burada Arslan Baba isminde bir sufîye intisap etmiştir. Ahmed Yesevi'nin öğretilerinin temelleri Arslan Baba ile başlamıştır (Şeker, 1993: 359). Arslan Baba'nın vefatıyla birlikte Ahmed Yesevi, Buhara'ya giderek orada Yûsuf el-Hemedânî'nin hizmetine girmiştir. Ahmed Yesevi'nin Yûsuf el-Hemedânî ile tanışması onda tasavvufî anlamda seyr-i sülûkunu tamamlamasını sağlamış, hem zahirî hem de bâtinî ilimlerde onun yetki sahibi olmasına yardım etmiştir (Türer, 1993: 362-363). Ahlaki ve tasavvufî fikirleri olgunlaşan Ahmed Yesevi, almış olduğu eğitimle birlikte Yesi'ye dönerek Türklerin yoğun olduğu bölgelerde irşat faaliyetlerine devam etmiştir.

Tabî ki burada İslamiyet'in ilk zamanlarda Türkler arasında kolayca kabul görmediği hususuna da ayrıca değinmek gerekir. Muaviye döneminde Horasan valisi Ubeydullah b. Ziyad'ın Buhara'yı kuşatması, Haccac zamanında Orta Asya'ya akınların artması, Halife Velid zamanında Kuteybe b. Müslim'in Horasan'a vali olması ve Türk halkına yaptığı zulümler (Uluçay, 1995: 23-27), Arapların Türklerle mücadele içerisinde olduklarının bir göstergesidir. Böylesine bir süreçte Ahmed Yesevi'nin nasıl zor bir görev üstlendiğini tahmin etmek güç değildir. O, hikmetlerinde toplumun inancını ve geleneklerini esas alarak sevgiye dayalı bir anlayışla İslami değerleri halka anlatmayı seçmiştir. Ancak bu ifadelerden hareketle Ahmed Yesevi'nin, salt bir İslam tasavvuf erbabı olarak değerlendirilmesi doğru olmayacaktır. Onu, insanlığın ortak mirası olan sevgi, saygı, hoşgörü, barış gibi konularda söylediği hikmetleriyle de düşünmemiz gerekir. Böylece onun Türk-İslam kültür çevresindeki önemini kavrayabiliriz.

Türklerin İslamiyet'i benimsemeleri farklı kültürlerin kaynaşmasına ve bununla birlikte tarikatların önemli işlevler üstlenmesine sebep olmuştur. Ahmed Yesevi'nin yaşadığı dönem, önceki tasavvufî yapıların kurumlaşmış, yeni tarikatların ortaya çıktığı bir dönemdir (Uluçay, 1995: 16). Farklı tasavvufî yapılanmaların görüldüğü bu dönemde Ahmed Yesevi, toplumun anlayacağı Türkçe ile manzum bir biçimde tasavvufî ve ahlaki fikirlerini halka aktarmıştır. Hikmetlerinde ele aldığı konular Allah ve insan sevgisi başta olmak üzere genel itibarıyla; ahlakın gereksinimleri, iyi niyetli olmak, hoşgörülü davranmak, mutlak irade, dervişlik ve dervişlerin faziletleri, doğruluk, namus, cömertlik, barış ve insan eğitimi hakkındadır. Bu yönüyle Ahmed Yesevi'nin hikmetleri İslami özellikler barındırırken, kullanmış olduğu Türkçe ve eskiden beri kullanılan hece vezni tercihi ile millî özellikler taşır (Yazıcı, 1993: 381).

Ahmed Yesevi'nin Türk toplumu için önemini daha iyi anlatabilmek adına ona nispet edilen Yesevilik tarikatının da ayrıca ele alınması gerekir. Horasan sufilerinden Yûsuf el-Hemedânî'ye intisap eden Ahmed Yesevi, irşat fikrini İslami değerlerle yoğurmuş bir şahsiyettir. Burada irşat ile kastedilen şey doğru yolu bulmak ve kararlılıkla benimsemektir. Yesevilik ise Horasan kaynaklı bir tarikat olup Ahmed Yesevi'nin irşat fikrini esas alan bir yapıya sahiptir. Yaşadığı coğrafya içerisinde farklı tasavvufî oluşumlara şahit olan Ahmed Yesevi, Türkler arasında Kuran, hadis ve sünnet temelli ortak bir İslami inanç oluşturmaya

çalışmıştır. Bunu yaparken baskıcı olmamış, sevgi ve hoşgörü çerçevesinde Türkçe ile halkı İslamiyet'e davet etmiştir. Onun İslam anlayışı İslamiyet'in daha çok kültürel yönüyle alakalıdır. Bu yüzdendir ki Yesevilik, "Türklerin İslam'ı kabul tarzı ve[/veya] yolu" olarak da tanımlanır (Atmaca, 2008: 43).

BULGULAR VE TARTIŞMA

1. Millî Kimliğin-Yeni Dinin Kültürel Kodlarına Uygun Olarak İnşası Bağlamında Hikmetler

Bir milletin kendine özgü yaşayış biçimi, gelenekleri ve görenekleri kısaca toplumsal değerleri millî kimliklerini oluşturur. Tarihî vesikalar bize milletlerin yaşam biçimleri, değer verdikleri toplumsal normlar hakkında bilgiler verir. Ve genel olarak bu bilgiler birbirleriyle ters düşmezler. Yani, bir şairin/yazarın eserinde yer verdiği ahlaki değerler ne ise -aynı milletten olmak şartıyla- başka bir şairin/yazarın eserinde de aynıdır. Bu başlık altında Ahmed Yesevi'nin hikmetleri Türk milletinin taşımış olduğu ahlaki değerler ve yeni dinin kültürel kodlarına uygun olarak inşası bağlamında değerlendirilecektir.

Türkler tarihleri boyunca yardıma muhtaç kimselerden yardımlarını esirgememişlerdir. Ahmed Yesevi, hikmetlerinde yardıma muhtaç kimseleri gönlü kırık, mazlum, garip, fakir, yetim gibi sıfatlarla anmıştır. Türk halkına bu kimselerle karşılaştıklarında nasıl davranmaları gerektiği yönünde telkinlerde bulunmuştur. O, hikmetlerinde hem İslamiyet'in emrettiği biçimde hem de eski Türk inanışlarının izinde bir yardımdan bahsetmektedir. Onun hikmetlerindeki yardım biçimi *Orhun Yazıtları*'nda Kül Tigin'in tahta oturup yoksul ve fakir halkı derleyip toplamasından (Tekin, 1998: 37), *Kıvadgu Bilig*'de hükümdarlarda bulunması gereken özelliklerin aktarıldığı kısımda "Onun çok akıllı, alçak gönüllü olması gerekir; fakir, dul ve yetimlere karşı şefkatli gönül gerekir" (Arat, 2005: 475) ifadesinden, *Dede Korkud Kıtabı*'nda Dirse Han'ın eşinin çocuk sahibi olabilmesi için eşine fakirlere yardım etmesi yönündeki tavsiyelerinden (Ergin, 2004: 81) farklı değildir:

Kayda körseng köngli sınıuk merhem bolğil

(Nerde görsen gönlü kırık, merhem ol)

Andağ mazlum yolda kalsa hemdem bolğil

(Öyle mazlum yolda kalsa, yoldaşı ol)

Rûz-ı mahşer dergahığa mahrem bolğıl

(Mahşer günü dergahına yakın ol)

Mâ u menlik halayıkıdın kaçtım mena

(Ben-benlik güden kişilerden kaçtım ben işte)

Garib fakir yetimlemi kılğın şadman

(Garip, fakir, yetimleri sevindiresin)

Halkalar kılıp aziz canıng eyle kurban

(Parçalayıp aziz canımı eyle kurban)

Taam tapsang canıng birle kılğıl mihman

(Yiyecek bulsan, canım ile misafir)

Hakdın eştip bu sözlemi aydım mena

(Hak'tan işitip bu sözleri dedim ben işte) (Bice, 2001: 3).

Yukarıdaki hikmette Ahmed Yesevi, Türk halkına kimi zaman gönlü kırıkların merhemi kimi zaman ise mazlumların yoldaşı olması yönünde telkinlerde bulunmaktadır. Onlara, benlik kaygısı ile değil birlik ve beraberlik ilkesiyle hareket etmelerini söylemektedir. Zira, yetimlerin sevindirilmesi, misafirlerin ağırlanması Allah'ın isteklerindedir.

Ümmet bolsang gariblerge tâbi bolğıl

(Ümmet olsan, gariplere uyar ol)

Ayet hadis her kim aytsa sâmi bolğıl

(Ayet ve hadisi her kim dese, duyar ol)

Rızık u rûzi her ne berse kâni bolğıl

(Rızık, nasip her ne verse, tok gözlü ol)

Kâni bolup şevk şarabın içtim mena

(Tok gözlü olup şevk şarabını içtim ben işte) (Bice, 2001: 3).

Ahmed Yesevi'nin hikmetlerinde üzerinde durduğu konulardan biri de tokgözlü olmaktır. Tokgözlülük İslamiyet'in de emrettiği hasletlerden biridir. Yukarıdaki

hikmette Ahmed Yesevi, kişiden rızkı ve nasibi ne ise ona razı gelmesini ister. Ona göre yolu doğruluk olan kimse ayet ve hadisleri dikkate almalı, her ne durumda olursa olsun Allah'ın vermiş olduğu rızka ve nasibe itiraz etmemelidir.

Sünnet ermiş kâfir bolsa berme âzâr

(Sünnet imiş, kafir de olsa, verme zarar)

Köngli kattıg dil-âzârdın Hüdâ bizâr

(Gönlü katı, gönül inciticiden Allah şikayetçi)

Allah hakkı andağ kulğa seccin tayyâr

(Allah şahid, öyle kula "Siccîn" hazır)

Dânâlardın eşitip bu söz aydım mena

(Bilgelerden işitip bu sözü söyledim ben işte) (Bice, 2001: 5).

Ellig altı yaşka yetti munluğ başım

(Elli altı yaşa ulaştı dertli başım)

Tevbe kıldım akar mukin közde yaşım

(Tevbe eyledim, akar mı ki gözden yaşım)

Erenlerdin behre almay köngli taşım

(Erenlerden nasip almadan taş gönlüm)

Bir ü Barım didâringni körermen mü

(Bir ve Bar'ım, cemalini görür müyüm?) (Bice, 2001: 16).

Huş sohbetliğ dervişlerge canım berseem

(Hoş sohbetli dervişlere canımı versem)

Her bir baskan izlerini közge sürsem

(Her bir bastıkları izi göze sürsem)

Hizmet kılıb yahşılardın dua alsam

(Hizmet kılıp iyilerden dua alsam)

Andın songra şevk şarabın tatgum kelür

(Ondan sonra şevk şarabını tadasım gelir) (Bice, 2001: 69).

Eski Türk örf, âdet ve geleneklerinde büyüklere karşı gelmemek, onlara daima saygılı olmak, vermiş oldukları öğütleri dinlemek esastır. Hem ayetlerde hem de hadislerde anne, baba ve büyüklere saygılı olunması, onlara hürmet gösterilmesi yönünde öğütler verilir. Ahmed Yesevi de hikmetlerinde bilge gördüğü kimselerin sözünü dinlemiş, onlardan nasip almayı dilemiştir. Yukarıdaki hikmette, kafirlere dahi zarar vermemenin, bilgelerin sözünü dinlemenin ve o sözler doğrultusunda hareket etmenin mükafatının Allah'ı görmek olduğu belirtilmektedir. Ahmed Yesevi ayrıca, derviş tabiatlı kimselerin sohbetine nail olabilmek için canını vermeyi, onların izinden gitmeyi ve hayır dualarını almayı da istemektedir.

Kul Hâce Ahmed sözüngni nâdanlarğa aytağıl

(Kul Hoca Ahmed, sözünü cahillere söyleme)

Sözni aytıp nâdanğa pûçek pulğa satmağıl

(Söz söyleyip, cahile, değersiz pula satma)

Açdın ölseng nâmerddin hergiz minnet tartmağıl

(Açlıktan ölsen bile, namertten asla minnet çekme)

Arslan babam sözlerin işitingiz teberrük

(Arslan Baba'm sözlerini işitiniz teberrük) (Bice, 2001: 36).

Kul Hâce Ahmed tekbir aytıb suhbet başla

(Kul Hoca Ahmed tekbir deyip sohbete başla)

Hây u heves men menlikni yırak taşla

(Hay u heves ben-benliği uzağa gönder)

Seherlerde çârzarb urub tınmay isle

(Seherlerde dört dövünüp dinmeden çalış)

Ol sebebdin Hakk'dın korkub ğorga kirdim

(O sebepten Hak'tan korkup kabre girdim) (Bice, 2001: 20).

İslamiyet'in ahlaki değerlerinden biri de çalışmak ve başkasına minnet etmemektir. Kişi bir başkasına muhtaç olmadan yaşamını idame ettirecek geliri sağlamalıdır. "Çalışmak ibadetin yarısıdır", "İşleyen demir ışıldar", "Akan su

yosun tutmaz”, “Er olan ekmeğini taştan çıkarır” ... gibi Türk atasözlerinde çalışmanın önemi vurgulanmaktadır. Yukarıdaki hikmette Ahmed Yesevi, cahillerle sohbeti kesmeyi, aklıktan ölse bile namerde minnet etmemeyi ve bunlar karşısında çalışmayı öğütlemektedir. Türkler İslamiyet’ten önce de sonra da asla namerde minnet etmeyen, zalim karşısında her zaman dimdik durmayı kendine şiar edinmiş bir millettir. Yesevi bu ortak noktayı bu hikmetinde vurgulamış, millî kültür değeriyle yeni dinin temel düsturunu kaynaştırmaya çalışmıştır. Ayrıca hikmette geçen “Kul Hâce Ahmed tekbir aytıb suhbet başla” ifadesi *Dede Korkud Kıtabi*’nin mukaddemesinde “Allah Allah dimeyinçe işler onmaz” (Ergin, 2004: 73) ifadesiyle aynı anlamda kullanılmıştır. İki ifadenin de ortak noktası İslamiyet’in gereklerinden biri olan ve hadislerde de dile getirilen “besmele”dir. İslami açıdan bir işe besmele ile başlamak o işin bereketini artırır.

Kul Hâce Ahmed er bolmasang ölgen yahşi

(Kul Hoca Ahmed, er olmasan, ölmek iyi)

Kızıl yüzüing kara yerde solgan yahşi

(Kızıl yüzünün kara yerde solması iyi)

Tufram-sıfat yer astıda bolgan yahşi

(Toprak gibi yer altında olman iyi)

Zâtı uluğ Hâcem sığınıp keldim sanga

(Zatı ulu Rabbim, sığınıp geldim sana) (Bice, 2001: 15).

Türklerin yaşam tarzı hakkında önemli bilgiler ihtiva eden *Dede Korkud Kıtabi*’nda er olmanın niteliklerinden bahsedilir. *Dede Korkud Kıtabi*’nda geçen “Tekebbürlük eyleyen Tanrı sevmez, könlün yüce tutan erde devlet olmaz”, “Er malına kıymayınca adı çıkmaz” (Ergin, 2004: 73-74) gibi ifadeler erlerin taşınması gereken hasletleri bildirir. Er kişi kibirden uzak olmalıdır, malını ve mülkünü yardıma muhtaç kimselerle paylaşmalıdır. Ahmed Yesevi’nin hikmetlerinde de er kişi hakkındaki düşünceler bu yöndedir. Hatta Ahmed Yesevi daha da ileri giderek er olmayan kişilerin ölmesinin yaşamasından iyi olacağını belirtir.

Bul yollarda hârlık-zârlık derkâr ermiş

(Bu yollarda horlanma-ağlama kârlı imiş)

Tesbih tehlil roze namaz bikâr ermiş

(Tesbih, tehlil, oruç, namaz kar etmezmiş)

Yalğancıydın Hüdâ Resûl bîzâr ermiş

(Yalancıdan Allah, Resulü şikayetçi imiş)

Yalğan namaz riyâlarını taşlasam men

(Yalan namaz riyalarını bıraksam ben) (Bice, 2001: 71).

Eski Türk geleneklerinde yalan söylemek suç olarak kabul edilmiş, bu suçu işleyenlere de çeşitli cezalar verilmiştir. Bu cezalar kimi zaman yalan söyleyenin elinin kesilmesi, dilinin dağlanması ve yüzünün damgalanması biçimindedir (Arık, 1995: 36). İslami olarak ise etkisi ve ağır sonuçlar doğurması yönüyle yalan, her devirde insanlığın en büyük ahlak problemlerinden biri olmuş, İslam kültüründe bu alanda geniş bir literatür oluşmuştur (Çağrııcı, 2013: 299). Yukarıdaki hikmette Ahmed Yesevi, yalan söyleyen kimsenin ibadetinin kabul olmayacağını, bu kimselerden Allah'ın ve peygamberinin de şikayetçi olacağını söylemektedir.

Kul Hâce Ahmed altmış üçte gaib boldı

(Kul Hoca Ahmed altmış üç yaşta gaib oldu)

Edeb saklap Mustafa'ga naib boldı

(Edebi koruyup Mustafa'ya naib oldu)

Sultan boldı mihnet tartıp tayyib boldı

(Sultan oldu, sıkıntı çekip tayyib oldu)

İşitib okup yerge kirdi Kul Hâce Ahmed

(İşitip okuyup yere girdi Kul Hoca Ahmed) (Bice, 2001: 22).

Türk edebiyatının önemli kültür hazinelerinden biri olan *Kutadgu Biliğ*'de insanın töre ve usulü bilmesi, tavır ve hareketlerinde edepli olması gerekliliği (Arat, 2005: 703), *Dîvânu Lugâti't-Türk*'te “edebi ve fazileti olmayan kişiden devlet ve talih[in] gide[ceği]” belirtilmektedir (Ercilasun ve Akkoyuncu, 2015: 422). Ahmed Yesevi yukarıdaki hikmetinde edebini koruduğunu, bunun neticesinde de Hz. Muhammed'in vekili olduğunu söylemektedir. Ona göre insan ancak bu hasleti yerine getirebilirse Hz. Muhammed'in yolundan gidebilecektir.

Ol makâmını bildürgeni rehber kerek

(O makamı bildiren rehber gerek)
Tarikatını pişesinde safder gerek
(Tarikatın ön safında safder gerek)
Uşbu yolını zabt eylegen server gerek
(İşbu yolu zabteyleyen server gerek)
Andağ mürşid uçmağ mülkin tayran kılır
(Öyle mürşid cennet mülkünü hazır eyler) (Bice, 2001: 172).
Yiğittikde tâat kılıb egilmedim
(Yiğitlikte ibadet eyleyip eğilmedim)
Ferib çektim riyazatda buğulmadım
(“Ferib” çektim riyazetde boğulmadım)
“Lâ-Lâ” aytıb “illallah”da sugulmadım
(“Lâ-Lâ” deyip “illallah”da sokulmadım)
Hızır babam öz yoluğa alar mukin?
(Hızır babam öz yoluna alır mı ki?) (Bice, 2001: 88).

Türkler tarihi boyunca cesaretleriyle ve kahramanlıklarıyla anılmışlardır. Hatta isimlerini alırken bile bir kahramanlık gerçekleştirmeleri onların yiğitliğe ne kadar değer verdiklerinin bir göstergesidir. Savaşlarda daima ön saflarda yer almışlardır. Bir başka millete hiçbir zaman boyun eğmemişlerdir. Ahmed Yesevi'nin yukarıda yer alan hikmetlerinde yiğitlik vasfının gerekliliklerine yer verilmiştir. İslami bir vaat olan cennet, ancak yiğitlik gösterilerek elde edilebilecektir. Yani ona göre server olanlar cennetle müjdelenecektir. Başka bir deyişle Türklerin geçmişten getirdiği genel ahlak anlayışları İslamiyet'in vaat ettiği cennete girmeyi kolaylaştıran bir durumdur.

İşk sırrını her namerde aytıp bolmas
(Aşk sırrını her namerde söyleyip olmaz)
Neçe yaksang bádık yerde çerâğ yanmas
(Nice yaksan, rüzgârlı yerde çıra yanmaz)

Yolın tapkan merdânlarını bilse bolmas

(Yolunu bulan mertleri bilse olmaz)

Yığılay yığılay köz yaşını habâb etti

(Ağlaya ağlaya göz yaşını habap etti) (Bice, 2001: 82).

Dîvân-ı Hikmet'in Türk kültür tarihi açısından önemli yönlerinden biri de barındırdığı atasözleridir. Öğüt verme niteliğindeki bu sözlerin kim tarafından söylendiği bilinmemektedir. Ancak verilmek istenilen mesajdaki ortak değer yarguları hemen hemen aynıdır. Yukarıdaki hikmette “rüzgârlı yerde çıra yanmaz” cümlesinin anlatmak istediği şey, “Rüzgâra tüküren kendi yüzüne tükürür”, “Kuru gayret çarık eskidir” cümlelerinde verilmek istenilen mesajdan farklı değildir. Yine aynı şekilde “Aşk sırrını her nâmerde söylemek olmaz” ifadesindeki anlam, “Camanga er kim şirpaş eter, belâdı özine yoldas eter” (Bir kimse fena adama sırrını açarsa belâyı üzerine alır) (Oy, 1972: 235) atasözündeki ile benzerdir.

İbret alğıl yolğa kirgen merdânlardın

(İbret al yola giren mertlerden)

Cânnı cânga peyvend kılıp yürüenlerdin

(Canı cana ekleyerek yürüyenlerden)

Yolnı sorap yoldın emân barğanlardın

(Yolu sorup yoldan emin varanlardan)

Andağ kullar hâlin bi-had harâb etti

(Öyle kullar hâlini hadsiz harap etti) (Bice, 2001: 82).

Türklerin önemli hasletlerinden biri de yardıma muhtaç kimselere yardım elini uzatmalarıdır. Ahmed Yesevi'nin yukarıdaki hikmetinde “canı cana ekleyerek yürüyenlerden” olmak ifadesiyle birbirine güvenen ve yardım eden kişiler kastedilmektedir.

Yetmiş yıldur manga bende sanga ümmet

(Yetmiş yıldır bana kul, sana ümmet)

Zen ü ferzend üçün çekken renc ü külfet

(Çoluk-çocuk için çeken sıkıntı ve külfet)

Ol bendemge men bermesmen aslâ zahmet

(O kuluma ben vermem asla zahmet)

Çın ümmetsen iştip dürûd ayting dostlar

(Gerçek ümmetseniz; işitip selâm söyleyin dostlar) (Bice, 2001: 105).

Türkler kadına her dönem değer vermiştir. *Kütadgu Bilig*'de “kadına saygı göster, ne isterse ver” (Arat, 2005: 777), “ağ pürçeklü izzetlü canum ana” (Ergin, 2004: 89), “ağ pürçeklü anan yiri behişt olsun” (Ergin, 2004: 115) gibi ifadeler bunun bir göstergesidir. Yukarıdaki hikmette kastedilen kişi muhtemelen bir kadındır. Ahmed Yesevi bu kişinin yetmiş yıldır kendisine kul olduğunu, Hz. Muhammed'e ümmet; çoluk çocuğu için sıkıntı ve külfet çektiğini, kendisinin bu kimseye zahmet vermeyeceğini söylemektedir. Yesevi'nin bu söylemi İslamiyet öncesinde de kadına büyük önem atfeden Türk milletinin temel değer yargılarına uygun bir ifade tarzıdır. O, Arap kültüründeki kadının değersiz hâlini İslamiyet'ten soyutlayarak Türk milletinin temel değerleriyle özdeşleştirmeyi tercih etmiştir.

Tabii ki Ahmed Yesevi'nin hikmetlerinde ele aldığı konular bunlarla sınırlı değildir. Onun hikmetlerinde İslami bir değer olarak nefis terbiyesi, aşk, mâsivâ, vahdet, mürid-mürşid ilişkisi de geniş yer bulmaktadır.

2. Hikmetlerin Üslûp Özellikleri

Sözlükte “topluluk, cemaat, halk ve millet” anlamına gelen “şa'b”ın çoğulu “şuûb”dan türeyen “şuûbiye” terim olarak İslam'ı kabul eden Fars, Türk ve Berberî gibi milletlerin hareketin başlangıcında Araplara eş, daha sonraları ise Araplardan üstün olduğunu savunan milliyetçilik akımını ifade eder. Bu hareket temel olarak Arapların “Mevâlî” anlayışına bir tepki olarak ortaya çıkmıştır. Bu düşünceyi benimseyenlere “Şuûbî” denilir (Apak, 2010: 244).

Emevîlerin son döneminden itibaren kıvılcımları görülen Şuûbiye hareketi Abbasîler döneminde de devam etmiştir. Şuûbiye'nin, edebî ve fikrî bir harekete dönüşmesi Abbasîler zamanında gerçekleşmiştir. O zamana kadar hak, adalet ve eşitlik ilkelerini savunan Şuûbiye mensupları bu görüşlerini bir tarafa bırakarak diğer milletlerin Araplardan daha üstün olduğunu ileri süren felsefeye tercüman olmaya başlamışlardır. İşte bu noktada ele aldığımız Hoca Ahmed Yesevi'nin şuurlu bir şekilde Türklerin İslamiyet'i kabul sürecinde almış olduğu rol ve bu

esnada Türk kültürünü koruma noktasında üstlendiği misyon göz önünde bulundurulması gereken bir gerçekliktir.

Türklerin İslam anlayışına millî bir üslup ve bakış açısı kazandıran Yesevi'nin düşünceleri bir nevi İslamiyet'in Türk ruhuna uygun bir şekilde yorumlanmasının, yeni dinin millî kimlikle özdeşleştirilmesinin bir ifadesidir. Cebecioğlu'na göre (2000: 118) Ahmed Yesevi, Türkistan bölgesinde ortaya çıkan ilk mübelliğ (tebliğci) değildir. Ondan yaklaşık olarak iki asır önce yaşayan Hallac-ı Mansur'un (ö. 309) bu bölgelerde tebliğ faaliyetlerinde bulunduğu bilinmektedir. Ancak, öncekiler Fars kültürünün etkisi altında eserlerini Farsça kaleme almışlardır. Bu yüzden bu mutasavvıfların Türk milleti üzerindeki etkileri Yesevi kadar derin ve etkili olmamıştır. Yesevi'nin millî bir dil kullanmış olması, adının bu coğrafyada yankılanmasını sağlamıştır.

Huşlamaydur âlimler sizni aygan Türkî'ni

(Hoş görmemekte âlimler sizin dediğiniz Türkçeyi)

Âriflerdin eşitseng açar köngül mülkini

(Âriflerden işitsen açar gönül ülkesini)

Âyet hadis ma'nası Türkî bolsa muvâfik

(Ayet hadis anlamı Türkçe olsa uygundur)

Ma'nasıga yetgenler yerge koyar borkini

(Anlamına yetenler yere koyar borkünü) (Bice, 2001: 92).

Miskin zaif Hâce Ahmed yetti puştıngе rahmet

(Miskin Hoca Ahmed yedi ceddine rahmet)

Farsî tilini biliben hub aytadur Türkîni

(Farsçayı bilerek güzel söylemekte Türkçeyi) (Bice, 2001: 93).

Yukarıdaki hikmette geçen bu ifadelerden hareketle dönemin âlimlerinin Türkçeyi hoş görmediği açıkça ifade edilmektedir. Devamında ise günümüzde bile devam eden tartışmaya parmak basılır: Yesevi'ye göre ayet ve hadisler Türkçe olduğu takdirde daha iyi anlaşılacaktır. Bunun manasına erenlerin yani onları gerçekten anlayacak olanların bu şekilde ayet ve hadislere daha çok saygı göstereceği ve daha bilinçli bir biçimde dinini idrak edeceği açıkça ifade

edilmiştir. Aslında bu durumun en bariz örneğini Süleyman Çelebi'nin *Vesiletü'n-Necât* adındaki mevlidinde görmek mümkündür. Günümüzden 600 yıl önce kaleme alınan eserin bugün bile Türk milleti içinde beğeniyle okunmasının sebebi kuşkusuz dilidir. Süleyman Çelebi'nin eserinde işlediği muhteva kendisinden önce ve sonra birçok edip ve şair tarafından işlenmiş olmasına rağmen hiçbir eser onun eseri kadar yankı uyandırmamıştır. Son olarak da Farsçayı iyi bilen şairin özellikle Türkçe kullandığı gerçeğini Ahmed Yesevi'nin bizzat kendisinden öğreniyoruz. Bu durumda kaynaklarda onun Arapçayı da bildiği gerçeğini hatırlatmakta fayda var. İşte böyle bir coğrafyada çok dilli bir yapıya sahip olan Ahmed Yesevi'nin bilinçli bir biçimde Türkçe kullanmış olması az önce belirtilen özelliğe işaret olmaktadır.

İslamiyet'in kabulünden sonra 9. yüzyılın yarısından 11. yüzyılın sonuna kadar Derî Farsçasıyla yazılmış manzum ve mensur eserler Horâsân bölgesinde meydana getirilmiştir. Bu yüzden bu eserlerin üslubu *Sebk-i Türkistânî/Horâsânî* olarak adlandırılmıştır (Bülbül ve Tombak, 2021: 274). *Sebk-i Türkistânî/Horâsânî* tarihsel zemin olarak Tâhirîler (821-873), Saffârîler (867-1003), Sâmânîler (819-1005) ve Gazneliler (969-1187) dönemlerini kapsamakta olup özellikle Sâmânî ve Gazneli dönemleriyle alakalıdır (Şemîsâ, 1374/1995: 20). Dönemin üslup özellikleri dikkate alındığında şairlerin eserlerinde Arapça kelime kadrosundan sıyrılıp sade bir dil kullandığı ve eserlerini hikmetâmiz mazmunlarla ördüğü gerçeği karşısında Ahmed Yesevi'nin hikmetlerindeki üslup ve kullandığı sade dil yeni bir değerlendirmeye tâbi tutulabilir. Eraslan (1993: 37-38) "Farklı zaman ve coğrafyalarda eklemeler yapılan *Dîvân-ı Hikmet*'in dili için kesin bir şey söylemek zordur. Örneğin Taşkent yazmasında Özbek Türkçesi özellikleri, Kazan baskılarında Kazan Tatarcası hususiyetleri göze çarpar. Eldeki *Dîvân-ı Hikmet* nüshalarına dayanarak Ahmed Yesevi'nin dili hakkında hüküm yürütmek oldukça güç bir iştir." şeklinde durumu ifade ederek eserin dili için kesin bir şey söylemenin zorluğunu dile getirmiştir. Ancak her halükârda eserin üslubunun sade, açık ve anlaşılır olduğu ilk bakışta göze çarpan bir durumdur. İslam'ın genel hükümlerini Arapça ve Farsça bilmeyen Türk halkına anlatmak isteyen şair, bunu yaparken sade bir Türkçe ile hikmetlerini kaleme almıştır. Zaten kendisini Türk dünyasının mütemadiyen yükselen yıldızı yapan da onun bu özelliğidir.

Bi-tehâret zikr aytgângâ la'net yağar

(Taharetsiz zikir söyleyene lânet yağar)

Oşal Küni bolğan ferzend şeytan tuğar

(İşte o gün olan çocuk şeytan doğar)

Öler vaktde evvel kelib şeytan bakar

(Öleceği vakitte önce gelip şeytan bakar)

Keling yığling zâkir kullar zikr aytaylık

(Gelin yığılın zâkir kullar zikir söyleyelim) (Bice, 2001: 81).

Yukarıdaki hikmette dilin oldukça sade bir şekilde kullanıldığı ve verilmek istenen mesajın okuyucuya açık bir biçimde aktarıldığı görülür. Yesevi, İslam'a göre temiz olma kurallarına (taharet) uymayan kişinin zikir hâline geçmesi durumunda lanetleneceğini ifade eder ve bu zamanda doğacak olan çocuğun şeytan olacağını ekler. Yesevi'nin bu ifadesi az önce belirtildiği üzere açık, sade ve anlaşılır olma çabası, Türkistân/Horâsân üslubunun mezkûr özelliği ile bağdaştırılabilecek bir durumdur.

Mü'min bolsang bî-tehâret zikrin aytma

(Mümin olsan taharetsiz zikrini söyleme)

Kerâmetler aytıb halkga dining satma

(Kerâmetler söyleyip halka dinini satma)

Müslümanlıg da'va kılıb kafir etme

(Müslümanlık iddia edip kafir gitme)

Keling yığling zâkir kullar zikr aytanylık

(Gelin yığılın zâkir kullar zikir söyleyelim) (Bice, 2001: 81).

Yukarıdaki hikmet, oldukça açık bir biçimde meramını aktaran bir örnek olarak karşımıza çıkar. Bu kısımda yine Türkistân/Horâsân üslubuyla örtüşen başka bir mesele daha göze çarpar. Belirtilen üslubun öne çıkan özelliklerinden biri de nasihatlerin oldukça basit ve sade bir şekilde ifade edilmesidir. Yukarıdaki örnekte geçen nasihatlerin yazılışından yüzyıllar sonra bile aynı etkiyi uyandıracak şekilde okuyucu tarafından anlaşılıyor olması yine mezkûr üslubun özelliği ile bağdaştırılabilir. Yine Yesevi'nin, hikmetleri boyunca kendi

tecrübelerini aktardığı ve bu hususta abartılı söyleyişler yerine dengeli/makul söyleyişleri tercih etmiş olması belirtilen üslubun özellikleriyle örtüşen başka bir işarettir.

Eyâ dostlarım ölsem men bilmem ki hâlim ne bolur

(Ey dostlarım, ölsem ben, bilmem ki hâlim ne olur)

Gorga kirib yatsam men bilmem ki hâlim ne bolur

(Kabre girip yatsam ben, bilmem ki hâlim ne olur) (Bice, 2001: 93).

Yukarıdaki örnekte geçen söz tekrarları dikkat çekmektedir. Zira bu söz tekrarları klâsik Türk edebiyatında ahengi sağlayan unsurlardandır. Hatta Yahya Kemal bu tekrarlara “derûnî ahenk” diyerek (İsen vd, 2009: 182) önemini ifade eder. Türkistân/Horâsân üslubunda da üslubun önemli bir özelliği olarak ses ve söz tekrarları göze çarpar.

Yürse tursa, yatsa kobsa meni yâdım

(Yürüse dursa, yatsa kalksa beni hatırlayan)

Hatt-ı berat kolga algan ol azadım

(Beraat yazısı ele alan o azatlı kulum)

Andağ kulnı saydudurmen ol seyyadım

(Öyle kulun avıyım o avcım)

Kılmış aytmış günahlardan keçer dostlar

(İşlediği, söylediği günahlardan geçer dostlar) (Bice, 2001: 99).

Yukarıdaki hikmette birbirine zıt ifadeler kullanılmıştır. Türkistân/Horâsân üslubunun özelliklerinden olan “birbirine zıt ifadelerin kullanılması” meselesi *Dîvân-ı Hikmet*’te karşımıza çıkan bir özelliktir. Hikmette yer alan “yürüse/dursa, yatsa/kalksa” ifadeleri zıtlık bildirir. Bu belirtilen örnekler daha da artırılabilir. Bunun yanında Türkistân/Horâsân üslubunun belirtilen maddelerinin dışında da Ahmed Yesevi’nin hikmetleri ile örtüşen birçok hususiyet bulunmaktadır.

Tabî Ahmed Yesevi’nin hikmetleri için Türkistân/Horâsân üslubunda bulunan bütün hususiyetleri barındırdığını söyleyemeyiz. Örneğin, Türkistân üslubunda Kuran-ı Kerim’e, hadislere ve İslam’dan önceki bilginlere oldukça az değinilmiştir. *Dîvân-ı Hikmet*’te ise neredeyse baştan başa bu durumun tersi

görülür. Bu da bize gösteriyor ki her edebî sahadaki eser kendi tekâmül seyri içinde kendi iç dinamiklerine göre şekillenmiştir.

SONUÇ

Bu çalışmada Ahmed Yesevi'nin hikmetleri, Türk-İslam inanç, düşünce, edebiyat ve yaşam tarzının inşası bağlamında incelenmiştir. Öncelikle Ahmed Yesevi'nin tasavvufî ve ahlaki öğretilerinin temelini oluşturmasında Arslan Baba'nın ve Yûsuf el-Hemedâni'nin katkıları üzerinde durulmuştur. Ahmed Yesevi'nin Yesi'deki faaliyetleri Buhara'ya gitmesinden önce ve sonra biçiminde değerlendirilmiş olup asıl tasavvufî fikirlerinin Buhara'da Yûsuf el-Hemedâni'den sonra olgunlaştığı belirtilmiştir.

Ahmed Yesevi, hikmetlerinde daha çok Türklerin de değer verdiği; insan sevgisi, iyi niyetli olmak, tokgözlülük, cömertlik, yetim hakkı gözetmek, barış, eğitim, doğruluk gibi ahlaki değerler üzerinde durmuştur. Onun hikmetlerindeki ahlaki değerler İslamiyet öncesi Türk toplumunda görülen ahlaki değerlerle birebir örtüşmektedir. Ahmed Yesevi bu ahlaki değerleri sadece İslami bir bakış açısıyla ele almamış, eski Türk kültürüne ait değerlerle harmanlayarak halkı bu doğrultuda eğitmiştir. Başka bir ifadeyle Yesevi, İslamiyet öncesi ahlaki değerleri ön plana çıkartarak yeni dinin millî kimlikle uyumlu bir hüviyet arz ettiğini ortaya koymaya çalışmıştır. Bu durum muhafazakâr Arap kültürüyle İslami değerlerin ayrıştırılarak Türk kültürüyle uyumlu hâle getirilmesinde etkin rol oynamıştır. Eski Türk kültürüne bu denli önem atfetmesi onun Türkler arasında saygın bir konum elde etmesini, ortaya koyduğu tasavvufî düşüncelerin pek çok Türk menşeli tarikatta temel mihver olmasını sağlamıştır.

Dîvân-ı Hikmet'te geçen birçok öğüdün atasözü niteliğinde olması eserin ve yazarının Türk coğrafyasında geniş bir alanda duyulmasına vesile olmuştur. Eserin birçok defa istinsah edilmesi bunun kanıtıdır. Ahmed Yesevi'nin öğütleri hikmetleri vasıtasıyla kulaktan kulağa taşınmıştır. Türk millî değerlerini barındıran hikmetlerin her biri birer kültür hazinesidir. Onun hikmetlerinde görülen Türk millî değerleri *Orhun Kıtabelerinde*, *Dede Korkud Kıtabı*'nda, *Dîvânü Lugâti't-Türk*'te, *Kıttadgu Bilig*'de görülen Türk millî değerleri ile aynıdır.

Ahmed Yesevi, Arapça ve Farsça bilmesine rağmen Türk halkına sesini duyurabilmek adına Türkçeyi tercih etmiştir. O, Türk millî değerlerini halka

“Türk”çe anlatmış, onun yeni dine ve millî kültüre karşı gösterdiği bu bağdaştırıcı tutum İslamiyet’in temel değerlerinin muhafazakâr Arap kültüründen ayrıştırılarak Türk millî kimliğinin yeniden inşasında büyük rol oynamıştır. Yesevi’nin ortaya koyduğu bu bağdaştırıcı tutum Gaznelilerden Selçuklulara, Selçuklulardan Osmanlılara kadar Türk-İslam devletlerinin gaza düşüncesinin temel dinamiğini oluşturmuş, Oğuz Kağan’ın “Takı taluy takı müren/ Kün tuğ bolgıl gök kurıkan” (Daha deniz, daha ırmak; güneş bize tuğ, gökyüzü çadır olsun) anlayışı ile “kızıl elma” ideali bu devletlerde “İlâ-yı kelimetullah” kavramı olarak kendine yer bulmuştur.

Asırlar öncesinde Türk millî kimliğiyle İslami kimliği başarılı bir şekilde aynı potada eriten ve Türk devletlerinin kıtadan kıtaya at koşturmasında büyük pay sahibi olan Ahmed Yesevi’nin Türk millî kimliğinin geleceğe taşınmasında da toplumumuza, milletimize söyleyeceği çok şeyler vardır.

KAYNAKÇA

- Apak, A. (2008) “Şuûbiyye Hareketinin Tarihî Arka Planı ve Tezâhürleri: Asabiyyeden Şuûbiyyeye”. *İstem*. S. 12 s. 17-51.
- Apak, A. (2010). “Şuûbiyye”, *TDF İslâm Ansiklopedisi*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/suubiyye> (06.05.2022).
- Arat, R. R. (2005). *Kıttadgu Bilig Yusuf Has Hacib*. İstanbul: Kabcacı Yayınevi.
- Arık, F. Ş. (1995). “Eski Türk Ceza Hukukuna Dair Notlar I Suçlar ve Cezalar”. *Tarih Araştırmaları Dergisi*. C. 17 (28). s. 1-50.
- Atmaca, V. (2008) “Anadolu’da Yesevilik (Yesevi Menakıbnâmesi Özelinde Peygamber Tasavvuru)”, 38. *ICANAS (Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi-Din)*, Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları C.1 s. 43-67.
- Bice, H. (2001). *Hoca Ahmed Yesevi Divan-ı Hikmet*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Bülbül, T.; Tombak, S. A. (2021). “Sebk-i Türkistânî/Horâsânî’ye Dair”. *Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi*. C. 5 (1). s. 270-287.

- Cebecioğlu, E. (2000). “Hoca Ahmed-i Yesevî (Ö. 562/1167)”. *Yesevilik Bilgisi*. Ankara: Milli Eğitim Basımevi.
- Çağrıçı, M. (2013). “Yalan”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/yalan> (06.05.2022).
- Eraslan, K. (1989). “Ahmed Yesevî”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/ahmed-yesevi> (27.04.2022).
- Eraslan, K. (1993). *Ahmed-i Yesevî Dîvân-ı Hikmet'ten Seçmeler*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Ercilasun, A. B.; Akkoyuncu, Z. (2015). *Dîvânı Lugâti't-Türk Giriş-Metin-Çeviri-Notlar-Dizin*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ergin, M. (2004). *Dede Korkut Kıtâbı I*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- İsen, M.; Horata, O; Macit, M; Kılıç, F; Aksoyak, İ. H. (2009). *Eski Türk Edebiyatı El Kıtâbı*. Ankara: Grafiker Yay.
- Köprülü, M. F. (2003). *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Oy, A. (1972). *Tarih Boyunca Türk Atasözleri*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Şeker, M. (1993). “Ahmed Yesevî'nin Hayatında Arslan Baba Meselesi”. *Milletlerarası Hoca Ahmet Yesevî Sempozyumu Bildirileri (26-29 Mayıs 1993)*. Kayseri: Erciyes Üniversitesi Basımevi. s. 353-360.
- Şemîsâ, S. (1383/2004). *Sebk-Şinâsi-i Şî'r*. Tahran: İntişârât-ı Firdevs.
- Tekin, T. (1998). *Orhon Yazıtları Kül Tigin, Bilge Kağan, Tunyukuk*. İstanbul: Simurg Yayınevi.
- Tombak, S. A. (2023). *Klâsik Türk Şiirinde Sebk-i Türkistânî/Horâsânî (Türkistân/Horasan Üslûbu)*. İstanbul: Dün Bugün Yarın Yayınları.
- Türer, O. (1993). “Türk Dünyasında İslâm'ın Yerleşmesi ve Muhafazasında Sûfî Tarikatlar ve Yesevî'nin Rolü”. *Milletlerarası Hoca Ahmet Yesevî Sempozyumu Bildirileri (26-29 Mayıs 1993)*. Kayseri: Erciyes Üniversitesi Basımevi. s. 361-368.
- Uluçay, Ö. (1995). *Hoca Ahmed Yesevi*, Adana: Hakan Ofset.

Yazıcı, N. (1993). “Hoca Ahmed Yesevî Döneminde Türk-İslâm Kültürünün Oluşum ve Gelişimi Üzerine Bazı Düşünceler”. *Milletlerarası Hoca Ahmet Yesevî Sempozyumu Bildirileri* (26-29 Mayıs 1993). Kayseri: Erciyes Üniversitesi Basımevi. s. 377-387.